

ZEN I VEŠTINA GAĐANJA IZ LUKA

UVOD

Kada govorimo o gađanju iz luka i drugim veštinama koje se upražnjavaju u Japanu, a verovatno i u drugim dalekoistočnim zemljama, nabitnije je istaći da one ne služe samo praktičnim ciljevima, i da ne predviđaju čisto estetsko uživanje, već podrazumevaju razvoj svesti, koji valja dovesti u vezu sa krajnjom stvarnošću. Prema tome, gađanje iz luka ne uvežbava se samo zato da bi se pogodila meta, a mačem se ne zamahuje kako bi se neprijatelj oborio; plesač ne pleše samo zato da bi izvodio ritmičke telesne pokrete, nego pre svega da bi harmonično izjednačio svest sa nesvesnim.

Da bi neko uistinu postao majstor gađanja iz luka nije dovoljno tehničko znanje. Tehnika mora biti prevaziđena tako da umešnost preraste u neku vrstu "nemoguću veštine" koja izranja iz nesvesnog.

U slučaju gađanja iz luka to znači da strelac i meta više nisu dve suprotstavljene stvari, već jedna jedina stvarnost. Strelac iz luka nije više svestan samoga sebe, činjenice da mu predstoji zadatak da pogodi krug ispred sebe. To stanje nesvesnosti postiže se, međutim, samo ako je on potpuno oslobođen i odvojen od svoga Ja, ako je on jedno sa savršenstvom svoje tehničke spretnosti. No, to je nešto sasvim različito od svega što bi se moglo postići pukim uvežbavanjem veštine gađanja iz luka. To drugo, što pripada jednom sasvim drugom poretku, naziva se *satori*. To jeste intuicija, ali intuicija koja se potpuno razlikuje od onoga što se obično podrazumeva pod intuicijom. Zato je ja nazivam "*prađna*" - intuicija. Prađna se može označiti kao "transcendentalna mudrost", ali ni to ne može dovoljno približiti sve nijanse značenja sadržane u ovom izrazu, jer *prađna* je intuicija koja ujedno obuhvata totalnost i individualnost svih stvari. To je intuicija koja bez bilo kakve meditacije spoznaje da je nula beskrajna (-) i da je beskrajnost nula (-); i na to se ne misli simbolično ili matematički, već je to neposredno opažljivo iskustvo. Prema tome, govoreći psihološki, *satori* je nekakva onostranost granica vlastitog Ja. Logički posmatrano to je uvid u jedinstvo afirmacije i negacije, sa tačke metafizike to je intuitivno poimanje da je biće bivanje i da je bivanje biće. Karakteristična razlika između zena i svih drugih religioznih, filozofskih i mističkih učenja jeste činjenica da on nikad ne iščezava iz našeg svakodnevnog života, a ipak, pored sve svoje praktične primenljivosti i konkretnosti, u sebi sadrži nešto što ga izdvaja iz igre svetovne nečistote i žurbe.

Ovde dodirujemo odnos između zena i gađanja iz luka ili drugih veština poput mačevanja, aranžiranja cveća, ceremonije čaja, plesa ili lepe umetnosti.

Zen je "dnevna svest", kako to formuliše Baso Matsu (umro 788). Ova "dnevna svest" nije ništa drugo do "spavanje kada si umoran, jedenje kada si gladan". Čim počnemo da reflektujemo, razmišljamo i oblikujemo pojmove, gubi se izvorno nesvesno i iskrsava neka misao. Mi više ne jedemo kada jedemo, ne spavamo, kada spavamo. Luk je odapet, ali strela više ne leti pravo prema meti, a i meta se više ne nalazi tamo gde je trebalo da stoji.

Čovek jeste misaono biće, ali njegova najveća dela se ostvaruju kada on ne računa i ne misli. Posle dugih godina vežbanja u veštini zaboravljanja samoga sebe mora se ponovo postići "detinjastost". Ako to postigne, tada čovek misli, a ipak ne misli. On misli kao kiša koja pada sa neba; on misli kao talasi, koji se valjaju po moru; on misli kao zvezde, koje osvetljavaju noćno nebo, kao zeleno lišće koje leluja na blagom proletnjem povetarcu. On je u stvari sam kiša, more, zvezde, zelenilo. Kada čovek postigne taj stupanj "duhovnog" razvoja, tada se može reći da je on postao zen majstor, učitelj života. Njemu kao slikaru nisu potrebni platno, kičica i boje. Njemu kao strelcu iz luka nisu potrebni luk, strela i meta, niti neka druga oprema. Dovoljni su mu sopstveni udovi, telo, glava. Njegov život u zenu izražava se kroz sva ova "oruđa", važna kao njegovi pojavnici oblici. Njegove ruke i noge jesu kičice, i čitav svemir jeste platno na

kome se sedamdeset, osamdeset, devedeset godina slika njegov život. Ova slika naziva se "istorija".

Hojen Gosozan (preminuo 1104) kaže: "Ovde je čovek koji je prazninu prostora pretvorio u list hartije, talase mora u mastioniocu i planinu Sumera u kičicu kojom piše pet slogova: *so-ši-sai-rai-i*. (Ovih pet kineskih slogova doslovno prevedeni znače: "Prvog patrijarha razlog (osnova) da dođe sa Zapada". Ova tema često predstavlja sadržaj jednog *mondo*-a. To je isto kao kada bi se pitalo o suštini zena. Ako se to shvati, zen je samo to telo). Njemu dajem svoj *zagu* (*zagu* je jedan od predmeta koji nosi zen kaluđer. On se pred njim širi kada se klanja pred Budom ili učiteljem) i duboko se klanjam pred njim". Mogli bismo postaviti pitanje šta znači taj fantastični način pisanja. Zašto je čovek, koji može nešto tako, dostojan najvećeg poštovanja? Možda bi zen-majstor odgovorio: "Ja jedem kada sam gladan, spavam kada sam umoran." Čitaocu će međutim izgledati da na pitanje o strelcu iz luka još uvek nije odgovoreno.

U ovoj divnoj knjizi koja se nalazi pred nama, profesor Herigel, jedan nemački filozof koji je došao u Japan, i koji je veštinu gađanja iz luka vežbavao radi razumevanja zena, kao posvećenik nudi izveštaj o vlastitom iskustvu. Njegov način izražavanja približiće zapadnom čitaocu onaj čudni i prividno tajanstven način sticanja iskustva svojstven istočnjacima.

Ipsvič, Masačusets, maja 1953.

ZEN I VEŠTINA GAĐANJA IZ LUKA

Činjenica da se zen - ma šta se pod tim podrazumevalo - može dovesti u vezu sa gađanjem iz luka, na prvi pogled izgleda kao nepodnošljiva degradacija. Čak i kada bismo se širokogrudo složili s tim da je gađanje iz luka izvanredna "veština", teško da bismo se usudili da u ovoj "veštini" potražimo ma šta drugo osim izrazito sportskog umeća. Upućeni smo, stoga, na to da se pobliže upoznamo sa zapanjujućim podvizima japanskih strelaca-umetnika, koji uživaju to preimućstvo da se mogu pozvati na jednu dostojnu, drevnu i nikada konačno prekinutu tradiciju upotrebe luka i strele. Jer, tek pre nekoliko naraštaja na Dalekom istoku su savremena oružja, koja su u ozbiljnijim slučajevima nesumnjivo neophodna, potisnula stara borbena sredstva; ali time se rukovanje njima ni u kom slučaju nije prekinulo, već se prenosilo dalje, nastavljaajući da se neguje u sve širim krugovima. Da li je možda to razlog zbog kojeg ne očekujemo da postoji nešto posebno u načinu na koji se danas ljudi u Japanu bave gađanjem iz luka kao nacionalnim sportom? Ništa ne može biti pogrešnije nego to uverenje. Pod gađanjem iz luka u tradicionalnom smislu, koje je cenjeno kao veština i poštuje se kao nacionalno nasleđe, Japanac ne podrazumeva neki sport nego, ma koliko to isprva neobično zvučalo, religiozni ritual. Tako on pod "umetnošću" gađanja iz luka ne podrazumeva sportsko umeće, kojim se, manje-više, može ovladati uglavnom kroz telesne vežbe, već umešnost koja izvire upravo iz duhovnih vežbi, a koje streme jednom jedinom duhovnom pogotku: iz čega sledi da dobar strelac u osnovi cilja prema sebi i pri tom uspeva da pogodi samog sebe.

Nema sumnje da ovo zvuči veoma zagonetno. Kako to da gađanje iz luka, koje se nekada uvežbavalo radi borbe na život i smrt, nije preraslo u neki opipljivi sport i ostalo sačuvano u njemu, nego je postalo neka vrsta duhovne vežbe? Čemu onda luk, strela i meta? Zar to onda nije poricanje muževne stare veštine gađanja iz luka, njenog nadasve jasnog i poštenog smisla, umesto koga je stavljeno nešto nedokučivo, ako ne upravo nestvarno?

Valja, međutim, uzeti u obzir to da se specifični duh ove veštine, otkako se ona više ne mora potvrđivati u krvavim borbama, u ovom slučaju ispoljava još direktnije i ubedljivije - radi se, dakle, o duhu koji nije tek nedavno unet u rukovanje lukom i strelom, već je oduvek bio s njim povezan. Prema tome, stvar uopšte ne stoji tako da se nasleđena tehnika gađanja iz luka, otkako ona više ne igra nikakvu ulogu kao oružje, pretvorila u nekakvu vedru dokolicu, i time postala bezazlena. "Veliko učenje" gađanja iz luka govori upravo drugačije. Ono govori da je gađanje iz luka, kao i ranije, stvar kod koje se radi o životu i smrti, u onoj meri u kojoj ono predstavlja borbu strelca sa samim sobom; a taj

način borbe nije bleđa zamena, već osnov svake borbe okrenute spolja - prema protivniku od krvi i mesa. Tek u toj borbi strelca sa samim sobom ispoljava se, dakle, tajna suština ove veštine, koja se nije izgubila odricanjem od one svrsishodne primene koja se traži u viteškoj borbi.

Stoga onaj ko se danas preda ovoj veštini, iz njenog istorijskog razvoja izvlači nesumnjivu dobit ne podležući iskušenju da praktičnim postavljanjem ciljeva pomuti, ako ne i sasvim onemogućiti razumevanje "Velikog učenja". Jer pristup je dozvoljen (i u tome se slažu svi majstori gađanja iz luka kroz istoriju) samo onima koji su "čistoga srca" i koji nemaju u vidu skrivene namere.

Ako se, polazeći sa te tačke, zapitamo kako to japanski majstori gađanja vide i prikazuju tu borbu strelca sa samim sobom, njihov odgovor zacelo će dobiti veoma zagonetan prizvuk. Naime, borba se za njih sastoji u tome da strelac nišani na samoga sebe - a opet ne na samoga sebe - da pri tom pogađa možda samoga sebe - a opet ne samoga sebe, i tako ujedno postaje i onaj koji nišani i meta, i onaj koji pogađa i pogodak. Ili, da se poslužim nekim izrazima koji su majstorima gađanja prirasli za srce: potrebno je da strelac, uprkos čitavoj svojoj delatnosti, postane nepokretno središte. Tada dolazi najviše i poslednje čudo - umetnost postaje "neumetnička", gađanje postaje negađanje, veština bez luka i strele; učitelj ponovo postaje učenik, majstor početnik, kraj početak, a početak savršenstvo.

Čoveku iz istočne Azije te tajnovite formule su jasne i bliske. Sa druge strane, bez imalo sumnje one su za nas potpuno zbunjujuće. Zato nam ne preostaje ništa drugo nego da krenemo u jedno opširnije razmatranje.

Odnedavno čak ni za nas Evropljane nije više nikakva tajna da japanske umetnosti (veštine) svojom unutrašnjom formom upućuju na zajednički koren - na budizam. To se odnosi na veštinu gađanja iz luka kao i na slikanje tušem, na pozorišnu umetnost ne manje od ceremonije čaja, na umetnost ikebane kao i na majstorstvo mačevanja. Na prvom mestu to znači da sve one pretpostavljaju jedan duhovni stav koji već prema svojoj specifičnosti svesno neguju, stav koji je u svojoj najjačoj formi svojstven budizmu i koji određuje bit sveštenog čoveka. Naravno tu se ne misli naprosto na budizam, koji je zbog svojih spisa jedino i poznat u Evropi, i koji neki ljudi misle da poznaju, već na "*dijana*" - budizam koji se u Japanu označava kao "zen", i koji u prvom redu nije spekulativnog karaktera, već se odnosi na neposredno iskustvo onoga što kao bestemeljni temelj bivstvujućeg nije postalo kao plod razuma, već se čak ni posle niza jasnih i neodoljivih iskustava ne može dokučiti niti odgnjetnuti: o tome znamo tako što ne znamo. Zbog tih odlučujućih iskustava zen-budizam kroči putevima koji kroz metodski uvežbano samoudubljanje vode ka tome da se u najdubljem dnu duše osvesti nešto što nema temelja niti se može imenovati. Štaviše: potrebno je da se sa njim bude jedno. A to se, kada govorimo o gađanju iz luka, može izraziti i ovako: duhovne vežbe, kojima jedino možemo zahvaliti za to što tehnika gađanja iz luka postaje umetnost i usavršava se kao neumetnička umetnost, jesu mističke vežbe, a gađanje iz luka tako, ni u kom slučaju ne može imati taj smisao da se lukom i strelom radi nešto spolja, već se radi o unutrašnjoj delatnosti. Luk i strela su takoreći samo izgovor za nešto što se i bez njih moglo dogoditi, samo put ka nekome cilju, ne sam cilj nego pomoć za poslednji i odsudni skok.

S obzirom na takvo stanje stvari, sada bi bilo veoma uputno da se radi dubljeg razumevanja osvrnemo na izlaganja zen-budista. U tome zaista ne oskudevamo. Tako je recimo D.T. Suzuki u svojim "*Esejima o zen budizmu*" dokazao kako su japanska kultura i zen najuže povezani, te da shodno tome japanske umetnosti, duhovno držanje samuraja, japanski stil života, moralna, estetska, pa čak do izvesnog stupnja i intelektualna životna forma Japanaca svoju specifičnost duguju temelju zena, da je onaj koji se sa tim temeljom nije srodio, ne može u dovoljnoj meri razumeti.

Neobično značajni spisi Suzukija - nedavno dostupni i na nemačkom jeziku, kao i nalazi drugih japanskih istraživača izazvali su opravdanu pažnju. Spremno se priznaje da je *dijana*-budizam rođen u Indiji, da je nakon presudnih promena u

Kini on razvijen do potpune zrelosti, te da ga je najposle prihvatio Japan, gde se on do dana-današnjeg neguje u živoj tradiciji. Još se dodaje da zen oslobađa do sada neslućene načine ljudske egzistencije, i da je sticanje uvida u njih od neprocenjive vrednosti.

Međutim, uprkos svim naporima propovednika zena, mi Evropljani ostali smo uskraćeni za uvid u suštinu zena. Kao da se i sami protivimo dubljem prodiranju, svaki pokušaj da se uživimo i dokučimo prirodu zena već nakon nekoliko koraka nailazi na nesavladive prepreke. Uvijen u tminu kroz koju se ne može pordreti, zen mora izgledati kao najčudnija zagonetka koju je zadao istočno-azijski duhovni život: nerešiva, a ipak neodoljivo privlačna.

Razlog za tu nepristupačnost, koju bolno osećamo, u izvesnom smislu valja tražiti u stilu izlaganja koji je do sada krasio zen. Niko razuman od sledbenika zena neće zahtevati da pokuša opisati ona iskustva koja su ga oslobodila i preobrazila, onu nezamislivu i neizrecivu "istinu", od koje živi. Zen je u tom pogledu sličan čistoj mistici stapanja. Ko ne učestvuje u mističkim iskustvima ostaje, ma šta radio, van njih. Taj zakon, koga se pridržava svaki pravi misticizam, ne dopušta nikakav izuzetak. Tome ne protivureći činjenica da postoji obilje zen-tekstova koji se smatraju svetim. Oni međutim imaju tu osobinu da svoj životodarni smisao otkrivaju samo onome ko je postao dostojan pomenutih iskustava, pa iz ovih tekstova može iščitati potvrdu za ono što je nezavisno od njih već postigao. Za neupućenog, međutim, ti tekstovi ne samo da ostaju nemi (ta kako bi on mogao biti u stanju da čita takoreći između redova?), već ga i neizbežno odvede u neku vrstu duhovnog ludila, čak i kada im se približi s bojažljivim oprezom i nesebičnom predanošću. Tako zen, kao i svaki drugi misticizam, može razumeti samo onaj ko je i sam mistik i koji zato ne pada u iskušenje da na drugi način iznuđuje nešto što mu je ostalo uskraćeno mističnim iskustvom.

No, taj koji se preobrazio kroz zen i koji se pročistio kroz "vatru istinu", vodi suviše ubedljiv život da bi se to moglo prevideti. Stoga nije drsko ako onaj koji, iz duhovne srodnosti pune slutnje što ga tajanstveno goni, stremi bezimenoj moći koja čini tako velike stvari (jer samo puki radoznalac nema nikakvog prava na postavljanje zahteva) očekuje od sledbenika zena da barem opiše put koji vodi cilju. Ali, nijedan mističar, pa tako ni sledbenik zena, nije još sa prvim korakom taj koji, kroz usavršavanje, postaje. Koliko mnogo stvari on mora savladati i ostaviti za sobom da bi konačno našao istinu! Koliko često ga usput muči neutešno osećanje da teži nemogućem. Pa ipak ta nemogućnost jednoga dana postaje mogućnost, čak sama po sebi razumljiva. Ne pruža li to prostor za nadu da brižljiv opis tog dugog i teškog puta dozvoljava jedno: da se bar upitamo imamo li odvažnosti da njime krenemo?

No, takvi opisi puta i njegovih stanica u spisima zena skoro potpuno nedostaju. Razlog za to je taj što se, sa jedne strane, upravo sledbenik zena najodlučnije kloni toga da pruži neko uputstvo za blaženi život. Ta on iz sopstvenog iskustva zna da tim putem ne može krenuti niko, a još manje ga može dovršiti, bez savesnog vođstva nekog učitelja. Ali, sa druge strane, ne manje presudna je za njega činjenica da se njegovi doživljaji, postignuća i promene, sve dotle dok su još "njegovi", stalno moraju ponovo postizati i menjati, sve dok se ono "njegov" ne uništi. Jer samo tako se stiže osnova za iskustva koja ga, kao "sveobuhvatna istina", bude za život koji više nije njegov svakodnevni lični život. On živi tako što više nije taj koji živi.

ŽBODI_VRH = Polazeći odatle postaje razumljivo zašto sledbenik zena izbegava da govori ma šta o sebi, o svom razvoju. Ne zato što on to smatra neskromnim brbljanjem, već zato što on to smatra izdajom zena. Već i samo razmatranje odluke da nešto kaže o zenu za njega predstavlja ozbiljan ispit. Opominje ga sećanje na jednog od najvećih majstora, koji je na pitanje šta je u stvari zen, nepomično ćutao kao da uopšte nije čuo pitanje. I zar bi tu sledbenik zena trebalo da padne u iskušenje da polaže račun o sebi, o tome šta je sve odbacio, što mu više nije potrebno.

S obzirom na takvo stanje stvari, ukoliko želim ostati dosledan ne bi bilo ispravno da se i dalje služim neočekivanim formulama i tražim izlaz u rečima koje u najmanju ruku deluju kao preterivanje. Ipak, ne bežim od namere da osvetlim način na koji se suština zena manifestuje u veštini kojoj je on utisnuo sopstveni pečat. Ovo osvetljavanje naravno još nije nikakvo prosvetljavanje u, za zen, tako fundamentalnom značenju te reči, ali bar ukazuje da se može pokušati nešto reći o onome što se kao iza nekih neprozirnih maglenih zidova krije od pogleda i što kao sevanje nagoveštava daleku munju. Veština gađanja iz luka, tako shvaćena, predstavlja takoreći uvod u zen i dozvoljava da se, u najpre sasvim opipljivim potezima, učine jasnim zbivanja koja, uzeta sama po sebi nisu odveć razumljiva. U predmetnom pogledu bilo bi sasvim moguće da se, polazeći od bilo koje od pobrojanih veština, prokrči neki put ka zenu. Verujem, međutim, da ću svoju nameru najefikasnije ostvariti tako što ću opisati put koji treba da pređe učenik veštine gađanja iz luka. Tačnije rečeno, pokušaću da opišem obuku kroz koju sam prošao za vreme svog šestogodišnjeg boravka u Japanu, a koju mi je pružio jedan od najvećih majstora te veštine. Sopstvena iskustva daju mi, dakle, za pravo da se poduhvatim tog zadatka. Ali, da budemo barem donekle načisto - jer već ovaj uvod krije dosta zagonetnih stvari - ne preostaje mi ništa drugo sem da opširno opišem sve otpore koje sam imao i sve kočnice koje sam morao otpustiti pre nego što mi je pošlo za rukom da prodrem u duh "Velikog učenja". Upustiću se, dakle, u pripovest o samome sebi jedino stoga što ne nazirem nikakav drugi put da bih stigao do postavljenog cilja. Iz istog razloga ograničiću se na izlaganje o suštini stvari kako bi se ona utoliko oštrije istakla. Svesno odustajem od toga da prikažem okvir u kome se ta obuka odvijala, da prizovem predstave koje su se učvrstile u sećanju, pre svega sliku majstora - ma koliko to može izgledati primamljivo. Stvar treba da se okreće uvek oko same veštine gađanja iz luka, koju je, kako mi se ponekad čini, teže prikazati negoli naučiti; a sam prikaz treba da bude doveden do tačke gde postaju vidljivi najudaljeniji horizonti iza kojih diše zen.

* * *

Na prvom mestu osećam potrebu da objasnim razloge zbog kojih sam se upustio u proučavanje zena i u tu svrhu poduhvatio zadatka da ovladam upravo veštinom gađanja iz luka. Još kao student, vođen nekakvim tajnovitim težnjama, ozbiljno sam se bavio mistikom, uprkos duhu vremena kome do takvih stvari nije bilo stalo. No, i pored svih napora sve više i više postajao sam svestan činjenice da mističnim tekstovima mogu da pridem samo spolja i da sam to što nazivamo mističkim prafenomenom svakako znao da izdvojim i zaokružim, ali da mi nije polazilo za rukom da preskočim kružnu liniju, koja poput nekog visokog zida okružuje tajnu. Čak ni u opsežnoj literaturi o mistici nisam mogao naći to što sam tražio, te sam razočaran i obeshrabren postepeno došao do uvida da samo onaj koji se doista odvojio od života može razumeti šta se pod "odvojenošću od života" misli, i da je samo onaj koji je izmakao, koji se potpuno rešio i oslobodio svega ličnog spreman da postane jedno sa "vrhovnim bogom". Uvideo sam, dakle, da ne postoji, niti može postojati, drugi put za mistiku osim puta vlastitog iskustva i patnje i da, ukoliko nema te pretpostavke, sve reči o tome ostaju puko naklapanje. Ali, kako se postaje mistik? Kako se dospeva u stanje stvarne, a ne samo prividne odvojenosti od života? Da li još uvek postoji neki put ka tome i za onoga koji je provalijom vekova odvojen od velikog majstora? Za savremenog čoveka koji raste u sasvim drugačijim prilikama? Nigde nisam pronašao čak ni delimično zadovoljavajuće odgovore na moja pitanja, iako sam slušao o stupnjevima i stanicama jednog puta koji je obećavao da vodi cilju. Da bih krenuo njime nedostajala su mi precizna methodska uputstva, koja bi za čitav deo puta mogla zameniti majstora. No da li bi takva uputstva, ako ih ima, bila dovoljna? Zar se kroz njih u najboljem slučaju ne ostvaruje samo spremnost za primanje nečega čime ne raspolaže ni najbolja metodika, i zar se mističko iskustvo može postići na silu, nekakvom dispozicijom koja potiče od čoveka? Ma šta učinio našao bih se pred zatvorenim vratima, a ipak nisam mogao da se

uzdržim od toga da ih stalno tresem. Čežnja je, međutim, ostajala, a kada bi ona posustala, obuzimala bi me čežnja za tom čežnjom.

Kada sam zato jednoga dana - u međuvremenu sam postao privatni docent - dobio ponudu da predajem istoriju filozofije na Carskom Tohoku univerzitetu, sa radošću sam pozdravio mogućnost da upoznam zemlju i narod Japanaca, osetivši da mi se ukazuje prilika da stupim u dodir sa budizmom, sa njegovom praksom uranjanja i mistikom. Jer, toliko puta sam već slušao kako tamo postoji brižljivo čuvana i živa tradicija zena, ve-kovima isprobavana veština podučavanja i, kao najvažnije, da tamo postoje učitelji zena sa zapanjujućim iskustvom u veštini vođenja duša.

Čim sam se donekle snašao u novoj sredini, pobrinuo sam se za ostvarenje onoga što mi je ležalo na srcu. Međutim, najpre sam se suočio sa zbunjujućim odvracanjem. Rekli su mi da se do sada ni jedan Evropljanin nije ozbiljno potrudio oko zena i da se, ako se odbaci čak i najmanji trag "učenja", ne mogu očekivati zadovoljavajući odgovori "teorijskim" proučavanjem. Stajalo me je mnogih izgubljenih časova dok mi nije pošlo za rukom da objasnim zašto želim da se posvetim upravo nespekulativnom zenu. Tada su mi objasnili da za Evropljanina nema izgleda da prodre u to, za njega svakako najmanje poznato, područje istočnoazijskog života - pa čak i ako započne sa izučavanjem neke japanske umetnosti, koja bi mogla imati veze sa zenom.

Pomisao na to da ću morati da prođem kroz neku vrstu uvodnih teškoća nije me obeshrabrila. Bio sam spreman na svaki ustupak, samo ako bi se ukazao tračak nade da ću se korak po korak približiti zenu, pa mi se čak i neki naporan okolni put činio još uvek daleko boljim od nikakvog puta. Kojoj bi od ovih, u tu svrhu pobrojanih veština, valjalo da se posvetim? Moja žena se bez dužeg oklevanja odlučila za ikebanu i za slikanje tušem, dok je meni više nade budila veština gađanja iz luka, vođen, kao što se docnije ispostavilo, potpuno pogrešnom pretpostavkom da će mi pritom biti od koristi moja iskustva u pucanju iz puške i revolvera.

I tako sam jednog od svojih kolega, profesora prava Sozo Komačija, koji je već dve decenije vežbao gađanje iz luka i s pravom bio smatran najboljim poznavaoцем ove umetnosti na univerzitetu, zamolio da me upiše kao učenika kod njegovog učitelja, čuvenog majstora Kenzoa Ave. Majstor je moju molbu najpre odbio, sa obrazloženjem da je već jednom bio prinuđen da podučava jednog stranca, i da je tom prilikom došao do loših iskustava. Izjavio je da zato nije spreman da po drugi put učini ustupak, niti da pristane na to da odustane od objašnjavanja učeniku specifičnog duha ove veštine. Tek kada sam izjavio da se majstor koji tako ozbiljno shvata svoju veštinu može prema meni ponašati kao prema svom najmlađem učeniku, pošto tu veštinu ne želim upoznati radi zadovoljstva, već radi "Velikog učenja", on me je prihvatio kao učenika, a ujedno i moju ženu. U Japanu je, naime, sasvim uobičajeno da se i devojke obučavaju toj veštini, pa su tako i majstorova žena i njegove obe kćeri takođe marljivo vežbale.

I tako je započela ozbiljna i stroga obuka, u kojoj je na našu radost kao tumač uzeo učešća i gospodin Komači, koji se za nas tako revnosno zauzeo i skoro jemčio. Pored toga, imao sam tu povoljnost da, takoreći kao vanredan slušalac, prisustvujem obuci koju je moja žena dobijala u ikebani i slikanju tušem, čime sam dobio priliku da opširnim poređenjem i dopunama steknem još širi temelj za razumevanje.

* * *

Već na prvom času obuke iskusili smo da put neumetničke umetnosti nije ni najmanje lak. Majstor nam je najpre pokazao japanske lu-kove i, polazeći od njihove specifične konstrukcije, kao i za njihovu izradu naročito upotrebljenog materijala, naime bambusa, stao da objašnjava njihovu izvanrednu elastičnost. No, kao da mu je bilo još daleko važnije da nam skrene pažnju na posve plemenit oblik otprilike dva metra dugog luka, oblik koji on poprima čim se tetiva luka okači, luk dakle zapne za upotrebu, i koji se utoliko neočekivanije ističe što se tetiva luka više zateže. Ako se zategne toliko koliko to luk dopušta, tada se

On uključuje u "sve", dodao je majstor objašnjavajući, i baš zato je važno da se nauči pravilno zapinjanje. Tada je uzeo najbolji i najači od svojih lukova i pustio je, u naglašeno svečanom držanju, da samo malo zategnuta tetiva luka više puta odskoči. Time se stvara neki šum, sazdan od jednog oštrog udara i jednog dubokog zujanja, koji se nikad više ne zaboravlja, čak ako se samo nekoliko puta čuje; to je tako neobično, i tako neodoljivo dira čovekovu dušu. Odvajkada mu se pripisuje tajna moć da kroti zle duhove; i ja mogu sasvim razumeti zašto je to tumačenje uhvatilo korena u čitavom japanskom narodu. Nakon ovog značajnog uvodnog čina prečišćavanja i posvećivanja, majstor nas je pozvao da ga pomno posmatramo. Stavio je jednu strelu, zategao luk tako snažno da sam se već uplašio da neće moći odgovoriti polaganju prava da to "sve" obuhvati u sebi, i konačno je odapeo. Sve to je izgledalo ne samo veoma lepo, već i veoma lako. Tada je izdao uputstvo: "Učinite to isto tako, no pri tom vodite računa o tome da gađanje iz luka ne služi jačanju mišića. Za zatezanje tetive luka ne smete se upinjati svim vašim telesnim snagama, nego morate naučiti da koristite samo vaše dve šake, dok mišići ruku i ramena ostaju opušteni i u tome učestvuju kao posmatrači. Tek kada to uzmognete, ispunićete jedan od uslova pod kojima zatezanje i odapinjanje postaju 'duhovni'." Posle tih reči uzeo je moje šake i proveo ih polako kroz faze pokreta koje su se stalno imale izvoditi, da bih se emocionalno postepeno navikao na njega.

Već prilikom prvog pokušaja sa jednim osrednje jakim lukom za vežbu primetio sam da sam morao utrošiti snagu, pa čak i znatnu telesnu snagu, kako bih ga zategao. Uz to valja imati u vidu da se japanski luk ne drži u visini ramena kao evropski luk, tako da se čovek skoro u njega može utisnuti. Naprotiv, on se, čim se stavi strela, podiže takoreći ispruženim rukama, tako da se šake strelca nalaze iznad njegove glave. Tako ne preostaje ništa drugo sem da se one razvlače ravnomerno nadesno i nalevo, i ukoliko se više udaljuju jedna od druge, utoliko se dublje pomiču, opisujući krive linije, dok se šaka leve ruke koja drži luk i koja je ispružena ne nađe u visini očiju, a desna šaka savijene desne ruke, koja zateže tetivu, iznad desnog ramenog zgloba, tako da skoro metar dugačka strela sa svojim šiljkom samo malo štrči preko spoljašnje ivice luka - tako je veliki raspon luka. Strelac sada mora ostati neko vreme u tom položaju, pre no što se strela sme odapeti. Taj neobičan način zatezanja i zadržavanja što je iziskivao izvestan utrošak snage imao je dakle za posledicu da su već posle nekoliko trenutaka moje ruke počele podrhtavati, a disanje postalo sve teže i teže. Tokom sledećih nedelja nije dolazilo ni do kakve promene. Zatezanje je i dalje bilo teška stvar i uprkos revnosnom vežbanju nije htelo da postane "duhovno". Nastojeći da pronađem utehu došao sam na ideju da se tu mora raditi o nekoj smicalici, koju majstor iz nekog razloga ne odaje, te sam uložio svo svoje častoljublje u to da je otkrijem.

Tvrdoglavo zagrizavši u svoju nameru, vežbao sam dalje. Majstor je pažljivo pratio moje napore, blago ispravljao moje kruto držanje, hvalio moju revnost, kudilo moj utrošak snage, ali me je puštao da radim kako znam. Pokretao bi se samo da dobaci nemačku reč "gelockert" (opušteno), koju je u međuvremenu naučio, i to prilikom zatezanja luka, stalno kod odsudnog mesta, ne gubeći strpljenje i ne prestajući da bude učtiv. Ali došao je dan kada sam ja bio taj koji je izgubio strpljenje. Morao sam sebi skrušeno da priznam kako ne mogu čak ni da zategnem luk na propisani način.

"Vi to ne možete zato", objasnio mi je majstor, "što ne dišete pravilno. Posle udisanja dah morate blago potisnuti nadole, tako da se želudačni zid umereno zategne, gde treba da se zadrži neko vreme. Tada ispuštajte dah što je moguće laganije i ravnomernije da biste nakon kraće pauze jednim udisajem opet uzeli vazduh - stalno u jednom udisaju i izdisaju, čiji će se ritam postepeno sam odrediti. Kada naučite da pravilno izvodite disanje primetićete da vam gađanje lukom iz dana u dan postaje sve lakše. Jer ovim disanjem otkrićete ne samo poreklo sve duhovne snage, nego ćete takođe postići da taj izvor sve bogatije teče i da se, što ste opušteniji, utoliko lakše širi vašim udovima." Kao dokaz

za to zategao je svoj moćan luk i pozvao me je da mu, stupivši iza njega, opipam mišiće. Oni su u stvari bili tako olabavljeni kao da nisu obavljali nikakav rad. Nov način disanja, u početku bez luka i strele, uvećavao se toliko dugo dok konačno nije postao uobičajen. Laku omamljenost, koja se početku pojavila, brzo sam prevladao. Što je moguće laganijem, pri tom stalno otičućem i postepeno presušujućem izdisaju majstor je pridao tako veliki značaj da ga je radi uvećavanja i kontrole povezao sa nekim tonom zujanja. I tek kada bi sa poslednjim dahom obamro i taj ton, mogao sam opet udahnuti. Udisaj, rekao je jednom majstor, vezuje i povezuje, u zadržavanju daha zbiva se sve ono pravo, a izdisaj oslobađa i usavršava, tako što prevladava sva ograničenja. Ali to tada još nisam mogao razumeti.

A onda je majstor bez oklevanja prešao na to da disanje, koje se ne uvećava radi njega samog, dovede u vezu sa gađanjem iz luka. Jedinostveni proces zatezanja i odapinjanja bio je raščlanjen na tri odeljka: uzimanje luka-stavljanje strele, podizanje luka-zatezanje i ostajanje u najvišoj napetosti-odapinjanje. Svako od tih faza prethodilo je udisanje, nosilo ih je zadržavanje potisnutoga daha, a okončavalo izdisanje. Pri tom je samo po sebi proizlazilo da se disanje ugravalo to jest, ne samo da je značajno naglašavalo pojedina mesta i poteze, već ih je u ritmičkom raščlanjivanju i međusobno povezivalo - kod svakog učenika već prema stupnju njegove veštine disanja. Uprkos ovom raščlanjivanju događaj je izgledao kao zbivanje koje potpuno živi iz sebe i u sebi, i koje se nikako ne može porediti sa vežbanjem za turnir, kome se proizvoljni delovi mogu dodavati ili oduzimati, a da se time ne razori njegov smisao i karakter.

Ne mogu se u mislima vratiti na one dane, a da se pritom ne setim kako mi je u početku teško padalo da učinim disanje efikasnim. Doduše ja sam tehnički pravilno disao, no kada bih obratio pažnju na to da prilikom zatezanja luka mišići ruku i ramena ostanu olabavljeni, nehotično bi se, utoliko jače, ukrutila muskulatura mojih nogu, kao da sam bio upućen na čvrsto uporište i siguran položaj i kao da sam, slično Antaju, svu snagu imao crpsti iz zemlje. Majstoru uglavnom nije preostajalo ništa drugo do da munjevito priskoči i da jedan ili drugi mišić noge na naročito osetljivom mestu bolno pritisne. Kada sam jednom, uz svoje izvinjenje, primetio da sam se ipak savesno trudio da ostanem opušten, on je odgovorio: "To je upravo zato što se oko toga trudite, što na to mislite. Usredsredite se isključivo na disanje, kao da uopšte ništa drugo ne treba da činite!" Potrajalo je, naravno, još izvesno vreme dok mi nije pošlo za rukom da ispunim ono što je majstor zahtevao. Ali uspelo je. Naučio sam da se tako bezbrižno gubim u disanju da sam katkad osećao da ne dišem sam, nego da, ma koliko čudno to zvučalo, kroz mene diše sve. Premda sam se u časovima tobožnje prisebnosti bunio protiv te čudnovate predstave, ipak više nisam mogao sumnjati u to da je disanje sadržavalo ono što je majstor nagoveštavao. Tu i tamo, a tokom vremena sve češće, polazilo mi je za rukom da pri punoj opuštenosti celoga tela zatežem luk i da ga do kraja držim zapetim, a da ne bih mogao reći kako se to događalo. Kvalitativna razlika između ove nekolicine uspehli sa jedne, i mnogih neuspehli pokušaja sa druge strane, bila je pri tom tako ubedljiva da sam bio spreman da priznam kako konačno shvatam šta se podrazumeva pod "duhovnim" zatezanjem luka.

Dakle u tom grmu ležao je zec: nikakva tehnička smicalica, koju sam uzalud pokušavao da dokučim, nego disanje koje je oslobađalo i otkrivalo nove mogućnosti. To ne govorim nepromišljeno. Dobro znam kako u takvim slučajevima čovek često dolazi u iskušenje da podlegne snažnom uticaju i da pometen samoobmanom dale-kosežnost jednog iskustva preceni samo zato što je ono tako neobično. Ali, uprkos svakom mudrijaškom izbegavanju i trezvenoj uzdržanosti, uspeh ostvaren kroz novo disanje - jer sam tokom vremena mogao čak snažan majstorov luk ležerno zatezati - bio je veoma jasan dokaz.

U jednom opširnom razgovoru upitao sam gospodina Komačija zašto je majstor tako dugo posmatrao kako se uzaludno trudim da zatežem luk "duhovno"; zašto, dakle,

od samog početka nije insistirao na pravilnom disanju. "Veliki majstor", odgovorio je, "mora ujedno biti veliki učitelj, to se kod nas podrazumeva. Da je obuku započeo vežbama disanja nikada ne bi mogao da vas ubedi da mu budete zahvalni za ono presudno. Pre nego što ste bili spremni da dohvatite pojas za spasavanje koji vam je on dobacio, morali ste sa vašim vlastitim pokušajima doživeti brodolom. Verujte mi, to znam iz sopstvenog iskustva, da majstor vas i svakog svog učenika poznaje daleko bolje nego što mi sami sebe poznajemo. U dušama svojih učenika on čita više nego što bi oni sami želeli zapaziti."

* * *

Posle jedne godine "duhovno", to znači snažno, a ipak nenaporno zatezanje luka, nije dalo nikakav zapanjujući rezultat. A ipak me je taj uspeh zadovoljio, jer sam tek sada počeo da shvatam zašto je u neki sistem uvedena samoodbrana, koja protivnika obara time što se njegovom strasno izvedenom napadu neočekivano i bez ikakvog utroška snage elastično popušta i na taj način postiže da se njegova snaga okrene protiv njega samoga - zbog čega se, dakle, ovaj način samoodbrane naziva "blaga veština". Od pradavnih vremena njenom praslikom smatra se voda koja uvek skreće, a ipak se nikada ne uklanja, tako da Lao Ce dubokoumno može reći kako pravi život liči na vodu, koja se svemu prilagođava. Uz to se u majstorovoj školi neretko spominjalo: kome je na početku lako, njemu je docnije utoliko teže. Meni je početak bio veoma težak. Zar stoga nisam imao izgleda da, s obzirom na predstojeće teškoće koje sam nejasno naslućivao, smem imati samopouzdanja?

Kao sledeća stvar došlo je na red odapinjanje strele. Do tada smo to mogli činiti samo nasumice. To se, takoreći u zgradama, nalazilo na ivici vežbi. A to što se događalo sa strelom bilo je još manje bitno. Kada bi se ona samo zabila u valjak od ispresovane slame, koji je ujedno predstavljao metu, to bi već bilo dovoljno. Pogoditi taj valjak nije nikakva majstorija, jer je udaljenost od njega najviše dva metra.

Ja sam, dakle, do sada tetivu luka jednostavno ispuštao u trenutku kada bi ostanak u položaju krajnje zategnutosti postao nepodnošljiv, kada bih osetio da moram popustiti ukoliko ne želim da se raširene ruke same skupe. Pritom valja istaći da zapinjanje nije bolno. Jedna kožna rukavica sa ukrućenim i debelo postavljenim palcem služi tome da se pritisak tetive duže vremena ne oseti kao težak, i da se tako ostanak u položaju krajnje zategnutosti ne skрати prevremeno. Prilikom zatezanja palac se stavlja i obavija ispod strele oko tetive luka, kažiprst, srednji prst i domali prst obuhvataju ga čvrsto i time strelji ujedno daju siguran oslonac. Odapinjanje strele, prema tome, izgleda ovako: prsti koji obuhvataju palac otvaraju se i oslobađaju ga. Kroz snažno istezanje tetive on biva iščupan iz svoga položaja, ispružen, i tetiva fijuče, strela odleće. Ako sam do tada odapinjao, to nikada nije prolazilo bez snažnog trzaja, koji se ispoljavao u osetnom i vidljivom potresu čitavog tela, uključujući tu luk i strelu. Samo po sebi se razume da tako nije moglo doći ni do kakvog glatkog i pre svega ni do kakvog sigurnog odapinjanja. Ono je obavezno bilo poremećeno.

"Sve što ste do sada naučili", rekao je majstor jednoga dana, pošto mom načinu ležernog zatezanja luka više nije imao šta da zameri, "bila je samo priprema za odapinjanje strele. Sada se nalazimo pred jednim novim, posebno teškim zadatkom i ujedno prelazimo na novi stupanj savladavanja veštine gađanja iz luka". Posle ovih reči uzeo je svoj luk, zategao ga i odapeo. Tek sada, pošto sam posebno obratio pažnju, nije mi promaklo to da je desna majstorova šaka, iznenada otvorena i oslobođena napetosti, doduše odskočila, ali nije izazvala ni najmanji potres tela. Desna ruka, koja je pre odapinjanja činila jedan oštar ugao, naglo se, doduše, otvorila, ali se ujedno i blago ispružila. Neizbežan trzaj bio je dakle elastično dočekan i ujednačen.

Ako se snaga odapinjanja ne bi odavala ni u oštrom udaru tetive luka koja odskače, ni u probojnoj snazi strele, nikada je ne bismo pretpostavili iza

odapinjanja. Kod majstora je barem odapinjanje izgledalo tako jednostavno i nepretenciozno kao da se radi o pukoj igri.

Lakoća nekog snažnog zbivanja nesumnjivo je prizor za čiju lepotu je upravo čovek iz istočne Azije izvanredno prijemčiv i zahvalan. Meni je, međutim, izgledalo (na stupnju na kojem sam se tada nalazio ništa mi drugo i nije moglo biti jasno) da je još važnija okolnost to što od blagog odapinjanja hica zavisi sigurnost pogotka. Znao sam koliko mnogo kod pucanja puškom utiče kada se trzajem čovek i najmanje udalji od nišanske crte. Sve što sam do tada naučio i uradio postalo mi je shvatljivo samo iz te tačke gledišta: opuštenost prilikom zapinjanja, opuštenost prilikom najveće napetosti, opuštenu odapinjanje hica, opuštenu primanje potresa od trzaja - zar se sve to nije nalazilo u službi sigurnosti pogotka, zbog čega se sa toliko napora i strpljenja i uči gađanje iz luka? No zašto je tada majstor govorio tako kao da je sada reč o nekom događaju, koji daleko prevazilazi sve do sada uvežbano i uobičajeno?

Bilo kako bilo, ja sam vežbao vredno i savesno pridržavajući se majstorovih uputstava, a ipak je sav moj trud bio uzaludan. Često mi je izgledalo kao da sam ranije, dok sam još bez predubeđenja odapinjao hitac nasumice, bolje okidao. Pre svega sada sam primećivao da otvaranje desne šake, pogotovo pritisnutog prsta iznad palca, nije uspevalo bez napora. Posledica toga bio je trzaj u trenutku odapinjanja, koji bi poremetio hitac. Još manje sam bio u stanju da trzaj iznenada oslobođene šake dočekam elastično. Majstor je odlučno izvodio pravilno odapinjanje hica; ja sam odlučno pokušavao da činim kao i on - sa jedinim rezultatom da sam postajao još nesigurniji. Činilo mi se da hodam kao biće sa hiljadu nogu koje, otkako je počelo razbijati glavu o tome kojim redom pokreće svoje noge, više nije moglo da se kreće.

Moj neuspeh je majstora očigledno manje zaprepastio od mene samog. Da li je iz iskustva znao da će do toga doći? "Ne mislite na to šta treba da činite, ne razmišljajte o tome kako to treba izvesti!" doviknuo mi je. "Ta, hitac ide glatko samo onda kada iznenadi i samoga strelca. To mora izgledati kao da je tetiva iznenada presekla palac, koji ju je čvrsto držao. Vi dakle ne smete namerno otvarati desnu šaku!"

Usledile su nedelje i meseci besplodnog vežbanja. Iz načina na koji je majstor gađao imao sam priliku da uvek razaberem merilo, da sagledam suštinu pravilnog hica. Ali meni lično nijedan nije polazio za rukom. Ako bih, uzalud očekujući hitac, popustio napetost zato što je ona počela bivati nepodnošljiva, moje ruke bi se polako približile jedna drugoj, pa uopšte ne bi došlo ni do kakvog odapinjanja. Ako bih joj se zagriženo odupirao sve dok disanje ne bi postalo iscpljujuće i teško, to bih mogao da izvedem samo tako što bih pozvao u pomoć mišiće ruku i ramena. Tada sam doduše stajao tu nepomično - kao neki kip, rugao bi se majstor - ali grčevitosti i opuštenosti bi nestalo.

Možda je to bio slučaj, a možda je to i sam majstor namerno udesio da smo se jednog dana našli zajedno na čaju. Iskoristio sam povoljnu priliku za razgovor i otvorio mu svoju dušu.

"Sasvim razumem", rekao sam, "da šaka ne sme da se otvori unazad ukoliko ne želimo da pokvarimo odapinjanje. Ali ma kako to postavio, uvek ide naopako. Ako iz sve snage stegnem šaku, trzaj prilikom otvaranja je neizbežan. Ako se nasuprot tome potrudim da je držim opuštenu, tetiva luka će, još pre nego što je postignut pun raspon, doduše nehوتيčno, ali ipak prerano biti istrgnuta. Krećem se tamo-amo između oba ova bezuspešna pristupa ne nalazeći nikakav izlaz."

"Morate", odgovorio je majstor, "zategnutu tetivu luka držati otprilike tako kao što malo dete drži pruženi prst. Ono ga drži tako čvrsto obuhvaćenog da se čovek stalno čudi snazi majušne pesnice. A kada ispusti prst, to se dogodi bez ikakvog trzaja. Zna li zašto? Jer dete ne misli na način: sada ću ispustiti prst da bih dohvatio neku drugu stvar. Nasuprot tome, nimalo ne razmišljajući ono se okreće od jedne ka drugoj stvari, i morali bismo reći da se ono igra stvarima, ako isto tako ne bi bilo umesno da kažemo kako se stvari igraju detetom."

"Možda razumem šta ste ovim poređenjem želeli nagovestiti", primetio sam. "Ali zar se ja ne nalazim u potpuno drugačijoj situaciji? Kada zategnem luk, dolazi trenutak u kome osećam: ako odmah ne dođe do hica, neću više moći da izdržim napetost. I šta se tada nehotično zbiva? Samo to da me spopada teško disanje. Ja, dakle, moram sam odapeti hitac, pa šta bude da bude, jer na njega ne mogu više čekati."

"Vi ste samo suviše dobro opisali", odgovorio je majstor, "gde se za Vas nalazi teškoća. Zna li zašto ne možete da čekate na odapinjanje i zašto počinjete tako disati pre nego što je do njega došlo? Izostaje pravilno odapinjanje u pravom trenutku, jer se ne odvajate od samoga sebe. Vi ne očekujete ispunjenje, nego čekate da ono izostane. Dok stvari tako stoje ne ostaje vam nikakav drugi izbor nego da sami izazovete neko zbivanje nezavisno od sebe, i dok ga tako izazivate vaša ruka se ne otvara na pravi način - kao ruka nekog deteta; ona se ne rasprskava kao ljuska nekog zrelog ploda."

Morao sam priznati majstoru da me je ovo tumačenje još više zbunilo. "Jer konačno", napomenuo sam mu da razmisli, "ja zatežem luk i odapinjem hitac da bih pogodio cilj. Zatezanje je dakle sredstvo za ostvarenje svrhe. I taj odnos ne mogu izgubiti iz vida. Dete ga još ne poznaje, ali ja ga više ne mogu isključiti". "Prava veština", uzviknuo je tu majstor, "je besciljna, nenamerna! Što upornije ostajete pri tome da naučite odapi-njanje strele kako biste time sigurno pogodili cilj, to manje će vam jedno polaziti za rukom, dok će drugo odmicati. Vama stoji na putu to što imate prejaku volju. Vi mislite da se ono što vi ne činite i ne može zbivati."

"Ali vi ste i sami ipak dosta često govorili", ubacio sam, "da gađanje iz luka nije nikakva dokolica, nikakva besciljna igra, nego stvar koja se tiče života i smrti."

"I dalje ostajem potpuno pri tome. Mi majstori luka umemo da kažemo: jedan hitac - jedan život! Vi još ne možete razumeti šta to znači, ali će vam možda pomoći neka druga slika koja izražava isto iskustvo. Mi majstori luka govorimo: gornjim krajem luka strelac probija nebo, dok na donjem kraju, na jednoj svilenoj niti, visi zemlja. Ako do odapinjanja dođe snažnim trzajem, postoji opasnost da se ta nit prekine. Za onoga koji ima u vidu neku nameru i za nasilnika provalija se tada konačno otvara, i čovek ostaje u kobnoj sredini između neba i zemlje."

"Šta dakle treba da naučim?" upitao sam ozbiljno.

"Morate se naučiti pravom čekanju."

"A kako se to uči?"

"Tako što se odvajate od samog sebe, tako što samoga sebe i sve što je vaše ostavljate za sobom da od vas ne ostane ništa više osim napetosti lišene namere."

"Da li to znači da ja namerno treba da budem lišen namere", izletelo mi je iz ustiju.

"Takvo pitanje mi još niko nije postavio i ja na njega ne znam pravi odgovor."

"A kada ćemo započeti ove nove vežbe?"

"Čekajte dok dođe vreme!"